

СТУДІЇ

УДК 94(477)

Олександр Удод, Михайло Юрій

УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ В ХІХ СТОЛІТТІ

У статті йде мова про вплив модернізаційних чинників у ХІХ столітті на формування української нації. Розглядається проблема “Іншого”, як необхідна умова націотворчих процесів.

Ключові слова: модернізація, етнос, нація, ідентичність, спільнота.

Концепція нації як уявної спільноти, запропонована Бенедиктом Андерсоном, отримала значне визнання і приймається сьогодні широким спектром дослідників націоналізму. Один із важливих наслідків цієї концепції полягає в тому, що між моментом, коли нація “уявна”, тобто коли її образ, який ми умовно будемо називати ідеологічною або ідеальною Вітчизною, виникає у представників еліти, і моментом, коли відповідна цьому національна ідентичність утверджується серед більшості членів цієї уявної спільноти й отримує політичне оформлення, лежить значний відрізок часу.

Щоправда, донедавна було прийнятним вбачати в націоналізмі винятково трибалізм (як про це писав К. Поппер), архаїзм, стихійність, пережитки племінних інстинктів. До певної міри цьому погляду сприяли самі діячі національних рухів, які намагалися відрахувати історію своїх націй з найдавніших часів. Ідеологи націотворення вважали, що чим найдавніша нація, тим краще, тому кожна “нація, що поважає себе”, намагалася якнайшвидше завестися історією, яка тягнулася у глибину віків (румуні сприймали себе як спадкоємці даків, поляки асоціювали себе з сарматами, ми, українці, перейняли у поляків цю легенду, також вели свій початок від сарматів, що зафіксовано в “Історії Русів”, хоча вказувалось і на пряме походження від трипільців). Необхідною складовою ідеології націотворення була теза про “природність націй”, що зображалися майже вічними компонентами Божого помислу і в будь-якому випадку сприймалися як необхідний продукт довгого, вимірюваного багатьма століттями історичного розвитку, в процесі якого формувалися відмінні особливості національного характеру. В підсумку навіть противники націоналізму повірили цій “давнині” і “природності” націй, але тільки зробили з неї висновки про ворожість прогресу і цивілізації характеру національного початку.

Тільки в останні десятиліття ХХ століття зусиллями Е. Хабсбаума, Е. Геллнера, Б. Андерсона та інших дослідників націоналізму, що розробляли так звану “конструктивістську парадигму”, стало зрозуміло, що нації з’явилися (були “винайдені”) зовсім нещодавно, на початку ХХ ст. Згідно з відомою тезою Е. Геллнера, не “нації породжують націоналізм, а націоналізм нації”. Некоректно стверджувати, ніби нації “склалися”, “визрівали” впродовж століть і “прокинулися” лише в ХІХ столітті, це суттєво викривляє історичну перспективу. Ні, нації – продукт епохи Модерну, що прийшов на зміну релігійним, локальним, племінним ідентичностям попередніх епох. Нація починається зовсім не з народної ірраціональної стихії, а з групи інтелектуалів, що видумують концепцію нації і поширюють її через систему освіти, через газети і популярну літературу. Процес формування націй зовсім не був стихійним і випадковим, він потребував свідомих організаційних зусиль і був досить затратним. Неграмотного селянина, що прийшов у місто з глухого села і розмовляв на одному з місцевих діалектів, необхідно було навчити єдиній національній мові,

при цьому переконавши його, що він належить до тієї самої нації, що й вихідці з інших регіонів країни.

Зрозуміло, одним з головних аргументів у процесі національного будівництва була саме “природність нації” і її багатостолітня історія. Цей аргумент виявився настільки сильним, що не тільки неграмотні селяни, але й багато інтелектуалів не змогли тут розгледіти модерний конструктивізм і продовжували бачити в нації певний артефакт стихійних племінних інстинктів [32].

Водночас те, що нації сконструйовані, всупереч думці багатьох, зовсім не означає, що їх взагалі “не існує”. Навпаки, нації існують саме тому, що вони були видумані. І багатьом досить “природним реальностям” залишається тільки мріяти про ту ефективність, з якою функціонують сконструйовані нації, починаючи з XIX століття і до сьогодення.

“Геллнер настільки стурбований тим, щоби показати, що націоналізм прикривається маскою фальшивих претензій, що прирівнює “конструювання” до “фабрикації” і “несправжності”, а не до “уявлення” і “творіння”. Спільноти варто розрізняти не за їх несправжністю/справжністю, а за тим стилем, в якому вони уявляються” [2, с. 31].

Як не дивно, але саме конструктивістська концепція нації набуває завершеності. Руйнується старе протиріччя між вільним вибором індивіда і колективною спільнотою, що мимоволі склалася (постулат націоналізму), до якої він повинен належати. Нація конструюється не історією, природою і безособовими силами, вона конструюється конкретними (найчастіше високоосвіченими) індивідуумами за допомогою досить раціональних методик і практик. Нація – підсумок індивідуальної творчості, якою буде нація (які їй припишуть відмінні риси, який політичний устрій вважатимуть таким, що найбільш відповідає їй) визначають конкретні люди, роблячи цілком усвідомлений вибір.

Зрозуміло, що цей вибір може бути невдалим і навіть злочинним, що траплялося в історії XX ст., але такі вже ризики, які несе з собою людська історія [32].

Звичайно, окремих індивідів не може своїм рішенням визначити, якою буде вся нація в цілому. Індивід народжується у певній нації і має зважати на національну ідентичність, яка існувала до нього і не ним створена. Водночас характер нації свідчить про те, що нації існують для людей, а не люди – для нації. В межах націй індивідууми покликані: вирішувати власні соціальні та політичні завдання, і тому саме від їхнього усвідомленого вибору й залежить, якою буде та нація, до якої вони себе зараховують.

З іншого боку, не варто сприймати нації винятково в інструментальному ключі й вважати їх вторинним додатком щодо первинної реальності конкретних індивідів. Саме на подібному припущенні винятково інструментального характеру націй, що існують ніби тільки для того, щоб обслуговувати індивідуальні запити, будується більша частина критики на адресу націоналізму. Власне, нації намагаються співставити з іншими спільнотами – більш локальними (на зразок міської чи сільської общини) або більш універсальними (наприклад, церкви). Поряд з нацією важливими для індивідуальної ідентичності виявляються інші типи спільнот. Досить часто в площині ненаціональних (релігійних, регіональних) спільнот лежать й індивідуальні інтереси. Тоді чому саме нація має перевагу порівняно з усім іншим? “Націоналісти повинні надати критерій, завдяки якому цінність національної спільноти можна було б зрівняти з іншими типами спільнот” [5, с. 111–127]. Критики запитують: чому б тоді сімейним групам і релігійним об’єднанням, що відіграють у житті конкретних індивідів не меншу роль, ніж відіграє їх приналежність до тієї чи іншої нації, не надати право політичного самовизначення, якщо його вимагають для націй? Подібні заперечення, що протиставляють інструментальну і сконструйовану націю множинності інтересів “реального” індивіда, засновані на життєвості до цих пір метафізичності мислення. Новоевропейській людині ще важко мислити історичними категоріями, розпізнаючи за кожною без винятку сутністю її “археологію” (в розумінні М. Фуко), її історичну обумовленість. Ми свідомо визнаємо, що дещо винайдено, сконструйовано, виникло в певну історичну епоху, але при цьому не можемо уникнути спокуси поряд з цим винаходом

поставити певну метафізичну реальність саму по собі, яка не має історії і до якої необхідно зводити все історично сконструйоване [32].

Винахід нації і винахід індивідуума відбулися в рамках єдиного проекту Модерну. І саме тому самовизначення індивідуума можна поставити в один ряд саме з самовизначенням нації, але не з самовизначенням релігійної общини, наприклад, яка зовсім не з Модерну веде свій відлік. Індивідууми з'явилися разом з націями. Індивідуума створила індустріалізація, вириваючи людей зі структурою традиційного аграрного соціуму, в якому суб'єктивністю володіла сім'я, церковна община, село, але аж ніяк не окрема людина. Нова, національна ідентичність була покликана зв'язати розрізнених індивідів в нове ціле, об'єднане вже не стільки структурою, скільки через загальну ідеологію і культуру. Нація, що формувалася, поповнювалася індивідуумам, що виникали, і водночас стимулювала їх появу, прискорюючи процес руйнації традиційних суспільств через культурну уніфікацію. "Повсюдний наступ сучасності залежав від руйнації множинності слабко пов'язаних локальних структур і їх заміщення культурою, заснованої на мобільності, анонімності, освіченості, індивідуалізованості. Це стало умовою, що зробило націоналізм визначаючим і всепроникаючим" [9, с. 86].

Паралелізм нації і індивідуума був загальноприйнятий. Нації сприймалися як збирачі індивідів, які володіють характерними особливостями і законними інтересами. Вимоги свободи самовизначення нації і вимоги свободи самовизначення індивіда в літературі XIX ст. висувалися як єдине ціле. Одне було немислиме без іншого. "Права особистості могли підкріплюватися аналогічним концептом національних прав, які вимагали нації як "колективні індивідууми" [12, с. 62–90].

Водночас, розглядаючи процес формування націй на підставі модернізаційних процесів, не можна заперечувати етнокультурний підхід, при якому, як відомо, нація визначається через об'єктивні характеристики, що виражають етнокультурну ідентичність, такі як історична територія, загальні міфи й історична пам'ять, масова, публічна культура.

На певному етапі і конструктивістський, і етнокультурний підходи перетинаються. Так, згідно з етнокультурним концептом, нація має особливий аутентичний статус і націоналізм тут означає пробудження нації і її членів до їх справжнього колективного "Я", так що нація і її індивіди чинять так, як їм підказує внутрішній голос цієї спільноти.

Представники етнокультуризму розглядають процес національного пробудження як виділення національних інтересів, які снували до і поза націоналізмом, а роль націоналістичних сил у даному контексті полягає в пробудженні нації і її членів до усвідомлення їх справжньої колективної самості, заснованої на історичному минулому.

Стосовно досліджень в українській історичній літературі проблем становлення української нації, то першочергово треба зазначити загальнотеоретичну працю Г. Касьянова "Теорії нації та націоналізму" [15].

У книзі розглядаються традиційні й сучасні теорії нації та націоналізму. Висвітлюються такі проблеми, як генеза націй і націоналізму; культурні, соціальні, політичні й ідеологічні передумови виникнення націй і появи націоналізму як ідейної течії. Останній розглядається як глобальний суспільно-політичний, культурний та ідеологічний феномен. Особлива увага приділяється західним науковим теоріям націоналізму, майже невідомим українському читачеві. Йдеться також про внесок української політології в розробку проблем нації та націоналізму. Узагальнюються найсучасніші теоретичні розробки з даної проблематики.

Аналізом формування української нації в руслі етногенетичних концепцій займалися А. Пономарьов [27], Я. Дашкевич [11, с. 8–15], Я. Ісаєвич [14, с. 16–22], звичайно, І. Лисяк-Рудницький [19].

Модерністську версію націогенези українського народу запропонував американський учений. Р. Шпорлюк [33, с. 89–92]. Він вважає, що в основу аналітичної схеми, необхідної для розгляду процесу творення "модерної української нації" можна покласти, по-перше, ідею Б. Андерсона про "уявні спільноти", а по-друге, думку Л. Грінфелд про те, що творення чи формування майже всіх сучасних націй відбувалося в умовах протистояння з іншими

націями. Процес становлення української нації розглядається Р. Шпорлюком у контексті світової історії: поширення націоналізму, нерівномірний розвиток різних країн, виникнення конкуренції між “передовими” і “відсталими” націями.

Але першим академічним дослідженням, в якому висвітлюється становлення української нації була праця В. Смоля та О. Гуржія [30]. Її автори наголошували, що в їхній праці використано традиційний понятійний апарат, прийнятий більшістю вчених країни. Вони виходили з того, що народність є продуктом феодального способу виробництва і її характеризують такі ознаки, як спільність мови, території, господарства й культури, а також наявність певних рис характеру господарських зв'язків, етнічна самосвідомість. У процесі переходу від феодалізму до капіталістичного ладу ці ознаки кристалізуються і стають визначенішими, наповнюються ширшим якісним змістом, тобто народність переростає у вищу етносоціальну спільність, якою є нація [16].

У даному контексті не можна не вказати на дослідження львівського історика Я. Грицака [10], який зробив першу спробу “реформулювати” новітню “модерну” історію України в руслі західних концепцій націогенези. Він вважає, що можна говорити про існування двох різних типів націй – “домодерних” і “модерних”. Відповідно, коли йдеться про нормування “модерної” української нації, варто аналізувати процеси, що розгорталися в XIX – XX ст., коли ж йдеться про “домодерну” чи “ранньомодерну” націю – мова має йти про XVI – XVIIст.

Звичайно, тут вказані тільки найбільш відомі дослідження з проблем націотворення української нації. Водночас не можна обійти російських досліджень з даної проблеми. Перш за все – це праці О. Міллера [21] й О. Неменського [26, с. 17–25], де названі автори намагаються подивитися на дане питання з боку, але цей бік, відповідно, російський, і при намаганнях бути неупередженими щодо прагнень українського народу бути незалежним не тільки у соціально-політичному аспекті, а й у національному, їм ця неупередженість не вдається.

Розглядаючи процес становлення української нації, необхідно акцентувати увагу на тому, що ми є самодостатнім народом, який стояв на біля витоків Київської держави, що входила у цивілізаційну сім'ю інших європейських народів. Будь-які спроби заперечити або піддати сумніву цю аксіому приречені на провал. Але не всі з цим хочуть погодитись. Особливо це стосується, як не дивно, не тільки російських науковців, але й представників всього російського суспільства, починаючи від пересічного громадянина і закінчуючи президентом держави. Без сумніву, тема України пронизана потужними емоційними потоками і не залишає байдужими. В українських справах, як у футболі, розбираються всі. Значна частина російського суспільства має з цього приводу свою думку. У повній відповідності з законами функціонування масової свідомості думки ці психологічно комфортні. Вони представляють українську реальність таким чином, що картинка, яка склалася, підвищує російську самооцінку. Так складається стійка інерція представлення у сприйнятті української теми.

Ставлення до України насичене далеко не випадково. З моменту розпаду СРСР у російській свідомості живе травма, пов'язана з Україною. Травма ця періодично загострюється і чітко дає про себе знати, але проявляється і в спокійні часи, оскільки не викорінена і не знаходить практичного вирішення. Іншими словами, проблема незалежної України зачіпає складний прошарок невитравлених комплексів, міфів, ілюзій, емоційних посилянь й ірраціональних очікувань.

У найзагальнішому розумінні йдеться про специфічну травму, яка переживається імперською свідомістю внаслідок розпаду імперії. При всій казенній риториці про непорушну дружбу радянських народів масова етнічна російська людина усвідомлювала, що у Радянському Союзі жили “свої” і “чужі”. І перше, і друге було до певної міри умовним. Узбеки та азербайджанці не були зовсім чужими. Тією мірою, якою вони усвідомлювали себе радянськими людьми, приймали радянську культуру, асимілювалися, розмовляли російською – вони були “наші”. Але це були наші, можна сказати, другого порядку. Разом з

ними були й інші “наші” – українці та білоруси. Антропологічна близькість, життя поряд впродовж століть, взаємопроникність культур, близькість мови, стійка русифікація у другому поколінні українців і білорусів, що жили в російському середовищі, робили їх “нашими” першого порядку.

Але як виявилось, це було не абсолютно. Українець і білорус успішно асимілювалися в російському середовищі, і це було добре. Але в своєму середовищі вони зберігали національну особливість, і це було погано. І навіть не те, що погано, але якось дивно і безглуздо. Можна зберегти борщ і вареники, але для чого розмовляти смішною і безглуздою українською/білоруською мовою, спотворюючи нормальну російську мову, росіянин, як свідомий або стихійний носій імперської ідеї, просто не розумів. Відповідно, ця обставина фіксувалася і в російській свідомості з’являлася тривога, тривога, що вона стикається з чимось (або кимось) іншим.

Після розпаду СРСР ситуація в деяких аспектах тільки загострилася. Прийняти крах радянської імперії як історично закономірну подію більшість традиційно орієнтованих росіян поки не в змозі. Тим більше, що з найвищих російських трибун звучать слова про те, що розвал СРСР – найбільша геополітична катастрофа минулого століття.

Винуваті українці і білоруси. Перш за все українці. Білоруси хоча б на рівні декларацій говорять про союз з Росією, а Україна балансує між Сходом і Заходом, реалізуючи стратегічний курс на незалежність. У цьому є певна абсурдність і несправедливість. Адже українці “наші”, це майже “ми”. Але з поведінки українців очевидно, що вони так не вважають. Відмовившись від статусу “наших”, українці зрадили спільну справу. Це як втеча, можливо, не дуже коханої, але звичайної дружини, або дорослої вже дитини, що пішла у самостійне життя, проти волі авторитарних батьків. Якщо є “незалежна Україна”, то немає і не може бути повноцінної імперії. Якщо є українська нація, то немає імперського російського народу, що включав у себе велико-мало-і білорусів. Українці, з погляду пересічних росіян, зраджують великий принцип інакості Росії щодо Європи, велику справу протистояння, страху і ненависті до Заходу, заповідану ще Олександром Невським. Іншими словами, стійке існування України як справжньої незалежної держави створює гостру проблему як для традиційно орієнтованої російської свідомості, так і для владних й наукових кіл Росії.

Як відомо, росіяни й українці формувалися в рамках державних утворень, що представляли якісно відмінні політичні і цивілізаційні спільноти. Золота Орда – периферійне породження Монгольської імперії – мала стосунок до китайської і середньоазійської культурної традиції. Велике князівство Литовське і Річ Посполита були периферією західноєвропейської культурної традиції. Внаслідок етнокультурного синтезу росіяни й українці всмоктали культурні установки, що суттєво відрізнялися і які відбилися в ментальності та почали успадковуватися народами Росії і України.

На рубежі епох, які розділяли Середньовіччя і Новий час, росіяни й українці, які мислили досить релігійно, жили в різних державах (і ця обставина закривала від них суттєві відмінності в культурних і політичних сферах) і центрувались на спільному – вірі. Новий час приніс з собою політичне об’єднання росіян і українців в складі Росії. Тут і виникає складний, а досить часто і трагічний досвід сумісного життя, який дозволив двом сторонам усвідомити не тільки спільність, але й різницю між ними. В традиційному імперському суспільстві існує один універсальний рецепт зняття відмінностей – асиміляція. Українці – чисельно могутній, енергійний народ, соціально рівний російському. Асиміляція йшла повним ходом, однак з середини ХІХ ст. розгортається процес становлення української нації. Цей процес заданий логікою розпаду традиційних суспільств і фіксує занепад традиційних поліетнічних імперій. Ті самі процеси переживали чехи, словаки, фіни або хорвати. З іншого боку, формування нації можна розглядати як відповідь українського народу на історичний виклик, заданий асиміляцією. За таких умов етнос або доростає до нації, або щезає. Українці як ціле не знайшли в собі готовності до переходу в історичне небуття, і ця колізія проходить через усю історію нашого народу [35, с. 21–25].

Продовжуючи розмову в даному руслі, ми хотіли б зіслатися на російського історика О. Міллера, відомого дослідника у сфері національних проблем, зокрема українських. “До цих пір, – пише він, – існувало два способи розповідати історію російсько-українських відносин в ХІХ ст. В одному випадку – це історія про те, як у своєму прагненні до самовизначення нація, подібно до трави, що пробивається крізь асфальт, обов’язково долає всі перешкоди, створювані антиукраїнською політикою імперії. В іншому випадку йдеться про те, як завдяки вкрай не вигідному збігу обставин, польська й австрійська інтрига, використовуючи як свідоме і несвідоме знаряддя нечисельну і чужу народним інтересам групу українських націоналістів, розкололи єдине тіло великої російської нації, відтворене після об’єднання в складі Російської імперії основної частини земель колишньої Київської Русі. Не можна сказати, що прибічники цих підходів щодо теми діляться чітко за національною ознакою, але зрозуміло, що перший характерний для української історіографії, а другий був особливо популярний в російській дореволюційній націоналістичній літературі” [22].

Але виникає запитання. Чому власне підхід щодо використання українських націоналістів польською і австрійською стороною проти Російської імперії був характерним тільки в ХІХ ст. серед російських націоналістів? Чи змінилося що-небудь у цьому підході з боку російських дослідників і самого О. Міллера в ХІХ ст.? Дозволимо собі ще одну цитату названого автора. “Уявімо собі, що не сталося би поділів Речі Посполитої, – пише О. Міллер. – Це досить правомірне припущення. Тоді ми були б свідками принципово іншого шляху формування національної ідентичності на лівому березі Дніпра і на правому. Вірогідно, ті, хто жив на лівому березі, стали б частиною російської нації, а в Речі Посполитій сформувалася б якась інша східнослов’янська нація, можливо, спільна для предків тих, кого ми називаємо сьогодні українцями і білорусами” [23, с. 69].

По-перше, хочеться нагадати автору цих рядків, що в історії немає умовного способу, по-друге, Російська імперія не могла не поділити Річ Посполиту разом з Австро-Угорщиною і Пруссією, тому що сам принцип існування імперії – це загарбання чужих земель, а тим більше одвічно агресивної – Російської і, по-третє, О. Міллер в опосередкованій формі підтримує ідею своїх попередників з ХІХ ст. про те, що справді, якщо відбувся поділ Речі Посполитої, австрійська і польська сторони “використали групу українських націоналістів... для розколу єдиного тіла великої російської нації”.

Найбільше, що турбувало і турбує російську сторону – це те, що не відбулося асиміляції українського народу, тоді б і не виникало питання України й українців. Тут необхідно сказати, що в традиційному суспільстві негативне ставлення до представника іншого народу – нормальний інструмент асиміляції. Воно не обов’язково має носити крайні форми, але присутнє постійно, підштовхуючи мігранта до прийняття культури середовища проживання.

Тиск на “іншого” – втілення інтегративної інтенції традиційної культури. Так було скрізь і завжди. В імперії ж ці процеси гублять симетрію. Асиміляція в народ – імперобудівник стає санкцією держави і стверджується у свідомості цього народу як природний і єдино можливий сценарій. Процес асиміляції в народ – імперобудівник проходить через усю імперію традиційних імперій. Уповільнення або злом такого процесу – свідчення близького кінця імперії.

З усього цього росіянин, який традиційно мислить (і не тільки традиційно мислить), виходив з того, що з часом всі зросійшуться. Українська ідентичність сприймалася як пережиток. Як щось, чому рано чи пізно приречено відійти. Відіме ж церква до настання перемоги комунізму. В ідеологічних документах прямо про це ніде не зазначалося. Влада обходилася формулою “розквіту і зближення соціалістичних націй”. Але реальна національна політика радянської держави знаходилася в руслі традиційної імперської логіки, що знаходило повне розуміння серед російського населення метрополії.

Усе було абсолютно закономірно й очікувано. Починаючи з епохи Івана Грозного, Московське царство існувало як імперія. Спочатку імперська ідея надихала еліту Московії, яка створювала “державу”. Далі, впродовж чотирьох століть все російське суспільство

створювало імперію, проживало в ній, отримувало блага і несло тягар імперського існування. Імперська свідомість увійшла у плоть суспільства, просякла собою всі рівні культури, відбилася в масовій психології.

Як уже зазначалося, імперія – це особливий спосіб політичної інтеграції величезних просторів, що відповідає певній стадії історичного розвитку. Але ця констатація – сухе аналітичне судження. Для людей традиційних поглядів, що формувалися в рамках імперського буття, імперія – цілий космос, спосіб життя, система світобачення і світовідчуття. Саме цей космос ним обмежений, іншого вони не знають і не приймають. Традиційна людина схильна сприймати стійке як вічне і незмінне. Тим більше, що про вічність і непорушність СРСР їй говорила державна ідеологія. З цих позицій розпад імперії – випадковість, протиприродний збіг обставин, результат змови ворожих сил, що знайшли собі підмогу всередині “нашого” суспільства. І цією “підмогою” зазвичай були українці. А ось якби вони були асимільовані...

А тепер з приводу асиміляції. В даному випадку є нагода провести паралель з подіями, які відбувалися в Австро-Угорщині навколо єврейського питання і в Російській імперії навколо українського.

Після кінця епохи Просвітництва, відзначеної “Едиктом терпимості щодо віденських євреїв” від 2 січня 1782 р., правове становище євреїв невпинно погіршувалося включно до 1848 року. Їх, тим не менш, продовжували “терпіти” – “терпіли” ініціативи і підприємницьку діяльність тих євреїв, які робили монархії корисні послуги. Але ситуація в цілому не покращувалася і в єврейському середовищі почала переважати в інтересах виживання, ідея асиміляції, яка трактувалася, в першу чергу, як перехід в католицизм або протестантизм [29, с. 363–364].

Ситуація дещо змінилася після подій 1848 року, а особливо з настанням так званого періоду австрійського лібералізму – з 1859 до кінця 1870-х років. Австрійська ліберальна традиція завжди поєднувалася з політикою онімечення і централізму, вона спиралася на природний союз, що склався, між асимільованими євреями, які вважалися “державним народом” і австро-німцями. В 1877 р. лідер найбагатших віденських євреїв Г. Еллінек заявив: “Євреї особливо близькі до німецької нації, вони – прибічники Австрії, що базується на сильній централізованій владі” [29, с. 369]. Зрозуміло, чому Франц Йосип докладав таких зусиль, щоб стримати поширення антисемітизму у своїй імперії.

Хоча в Конституції 21 грудня 1867 р. в параграфі 19 зазначалося: “Всі народи нашої держави рівноправні, і кожен народ володіє невід’ємним правом на збереження своєї нації і мови”, – на євреїв цей закон не поширювався, оскільки в Австро-Угорщині вони самостійною нацією не визнавалися. В законі взагалі не згадувалися “євреї”, а тільки “іудейське віросповідання”, й ідиш не мав статусу національної мови [29, с. 369]. Лише в кінці XIX ст. було визнано, що євреї утворюють народ: сьомий том офіційної енциклопедії “Народи Австро-Угорщини”, що вийшов 1883 року, був цілком присвячений євреям. Однак питання про те, чи мають право євреї Австро-Угорської імперії вважати себе нацією поряд з іншими, залишалося предметом гарячих суперечок протягом 1880-х років.

У читача може виникнути запитання, а до чого тут євреї? І справді. Але, як бачимо, незважаючи на те, що заради виживання вони змушені були погоджуватися на асиміляцію, незважаючи на те, що при цьому займали досить значне місце як у соціально-економічній сфері, так і культурній Австро-Угорської імперії, їм було відмовлено у статусі нації і власної мови. Чи не бачимо ми щось подібне, тільки в більшому і гіршому масштабі в становищі українців у Російській імперії?

Хоча на перший погляд може видаватися зовсім інша картина. “Українцям, які офіційно вважалися росіянами, в принципі була відкрита будь-яка кар’єра – за умови, що вони володіли російською мовою. Не було перешкод і в дітей від змішаних шлюбів росіян і українців. Українці виділялися і не принижувалися і за конфесійними ознаками”, – пише Андреас Каппелер [1, с. 134–135]. Щоправда, з приводу останнього, він забув додати одну річ – якщо українці сповідували православ’я.

Варто зазначити, що культурна та історична специфіка України, так само, як і особливий патріотизм українців були до певної міри прийнятні в очах прибічників концепції великої російської нації доти, доки не вступали з цією концепцією в протиріччя. Більше того, в першій половині XIX ст. українська специфіка викликала живий інтерес у Петербурзі та Москві як більш яскравий, романтичний варіант російськості [13, с. 173–190].

Літературні твори на “малоросійському діалекті”, що відображають специфіку місцевого життя, викликали цікавість у Петербурзі й Москві як частину російської літератури, але спроба трактувати цей “діалект” як окрему від російської, самостійну українську мову була для прибічників концепції великої російської нації непринятною.

Український націоналізм заперечував малоросійську ідентичність, яка могла мирно співіснувати з загальноросійською, і створював свій образ ідеальної Вітчизни, провокуючи конфлікт і з польським, і з російським. Українська ідея “забирала” у російської не просто частину національної території, але “Київ – мати міст російських”, місце православної віри і державності, а також позбавляла ідеологічної підстави в конфлікті з польським рухом.

Виклик з боку інших націоналізмів сприймався імперським урядом і російською суспільною думкою як виклик “ззовні”, тоді як загроза українського націоналізму для прибічників загальноросійської нації була диверсією зсередини “національного” тіла. Включно до царювання Олександра III, відомого як завчасно приреченого на провал спробою проведення русифікаторської асиміляторської політики в масштабі всієї імперії, русифікація на окраїнах носила обмежений характер. Це могло бути, якщо скористатися терміном Е. Тадена, адміністративна русифікація в дусі політики Йосипа II в Австро-Угорській імперії, спрямована на забезпечення більш сприятливих умов функціонування централізованого урядового апарату. В певних умовах русифікація могла носити характер репресивної міри, своєрідного покарання за нелояльність, як це було в Царстві Польському після повстань 1830–1831 і 1863–1864 рр. Але в обох випадках завдання тотальної мовної асиміляції місцевого населення не ставилося. Внаслідок репресії проти польської культури в Царстві Польському, тобто на території з переважанням етнічно-польського населення, могли бути предметом торгу, на відміну від таких самих і більш жорстких заходів у Південно-Західному і частині Західного краю, тобто на “одвічно руських землях”, тому що тут вони були засобом зросійщення, яке трактувалося як відновлення справжнього характеру цих земель, викривленого колонізацією [22]. Як відбувалися ці репресії щодо українського народу, ми покажемо на “мовному” прикладі. Вже напередодні 1862–1863 рр. у царській бюрократії кінцево утвердився погляд, згідно з яким навчання грамотності усього населення західних окраїн мало відбуватися на “загальноросійській” літературній мові. Українська мова повинна була залишитися на становищі діалектів, як мова для “домашнього вжитку”. Спроби поляків використати латиницю для української однозначно сприймалися як прагнення перетягти українців на свій бік, а в тих, хто уже мислив націоналістичними категоріями, вбачали бажання “розколоти” загальноросійську націю, що формувалася. Без сумніву, у політиці щодо української мови поєднувалося прагнення нейтралізувати спроби поляків, і з допомогою алфавіту також, провести на цьому просторі цивілізаційний кордон по кордоні Речі Посполитої 1772 року й асиміляторський план об’єднання всіх східних слов’ян імперії в межах “загальноросійської нації” [20, с. 90].

Після повстання 1863 року і прийняття Валуєвського циркуляру і Емських інструкцій 1876 року, що різко обмежили дозволена сферу застосування української мови, влада продовжила спроби регулювання українського мовного простору. Вона прагнула регулювати питання орфографії там, де українська була дозволена, і цензура інструктувала видавців, що за зразок правопису мала бути прийнята етимологічна орфографія “Зібрання творів на малоросійському діалекті” І. П. Котляревського [28], переслідуючи мету не дати збільшити дистанцію між російською і українською нормами. В Емських інструкціях спеціально заборонялася так звана кулішівка, тобто фонетична орфографія, розроблена П. Кулішем. З точки зору влади, вона становила не що інше, як збільшення розриву між

“загальноросійською мовою” і “малоросійським діалектом” з допомогою формальних графічних засобів.

Ставлення влади імперії і великоросів до українців передбачало інтеграцію, засновану на принципі рівності індивідів з одночасною відмовою в інституалізації цієї групи як національної меншини, тоді як стосовно неслов'ян, а також західних слов'ян (поляків) принцип індивідуальної рівності заперечувався, але їх статус національної меншості не ставився під питання.

У той самий час, коли українець не приймав загальноросійську ідентичність, він, на відміну від представників інших етнічних груп, ставав в очах прибічників концепції великої російської нації відступником. У межах цієї концепції правильною була формула “одним українцем більше – отже, одним росіянином менше”. “Обурливий і безглуздий софізм, ніби можливі дві російські народності (натяк на відому статтю М. Костомарова “Дві російські народності”, де він говорив про малоросіян і великоросіян як про дві російські народності) і дві російські мови”, – чітко визначав сутність своїх тривог з приводу українофільства головний гонитель М. Костомарова М. Катков [17, с. 276]. Отже, сприйняття українського національного руху абсолютно відрізнялося від сприйняття інших національних рухів в імперії.

Таким чином, боротьба з українським рухом безпосередньо стосувалася питання про цілісність великоруського народу, а також питання про те, які території і яке населення складе ядро імперії, яке передбачалося консолідувати в російську націю [22].

Ми зробили цей доволі великий відступ, щоб показати реальний стан речей з приводу наведених слів Андреаса Каппелера про так звану рівність українців і росіян. Єдине, що не сказане А. Каппелером, це те, що українцям було відмовлено на право бути нацією. Але, незважаючи на жодні перешкоди, нація українського народу формувалася, і в деталях це описано українськими істориками, що спирались у своїх дослідженнях на відому книгу Мирослава Гроха, де йдеться про особливості становлення націй у Європі.

Та є дві обставини, які заважали до кінця сформуватися українській нації в складі Російської імперії. Перша – це репресії імперської влади щодо українського національного руху і друга – це відчуття відсутності, до певної міри, “іншого” щодо російської сторони з боку українського народу, того ж національного руху. Перша обставина загальновідома і описана в дослідженнях. А ось щодо другої, то тут варто зупинитись більш детально. Підтвердженням справедливості такого висновку можуть бути петиції на адресу царя, уряду, звернення і накази виборців депутата Державної думи від України. В цілому в них присутній широкий спектр тем економічного, фінансового, політичного, культурного, національного, релігійного характеру, що піднімалися перед владою жителями всіх українських губерній в роки революції 1905–1907 рр. При цьому майже з двох тисяч документів [6] лише в третині автори говорять про себе в тому чи іншому зв'язку як про “малоросів”. У переважній більшості петицій і наказів їх дописувачі прямо ідентифікують себе з “руськими людьми” і “людьми руського походження”. Звичайно, ми тут можемо послатися на гру термінології і на те, що українські автори у своїх зверненнях, петиціях тощо під вищевказаними термінами мали на увазі свою українськість. Але даний факт говорить про розмитість відчуття “іншого”.

Тому є нагода поговорити саме про проблему “іншого”. Теза передбачає антитезу. Для самовизначення і самоідентифікації окремо взятої особистості необхідний “інший”, порівняно з яким вони ніби вираховують контури свого образу. Я зможу встановити свою особистісну ідентичність, установивши ті складові, які виділяють мене з середовища інших людей. Тут, як зазначав Е. Гусерль, “Я” конституюється по контрасту з “Ти”. Водночас мені необхідно, щоби інші також сприймали мене як іншого щодо них.

Подібним чином образи націй, народів, держав, формуються на перехресті взаємних мотивацій до само- і взаємопізнання один іншого. З питання “хто я?”, яке людина задає собі й іншим, впливає інше питання: “на кого я подібна?”. Відповідно, на питання: “хто ми?”,

яке той чи інший народ задає собі, впливають питання: “на кого ми подібні?” і чим ми відрізняємося від “них”, тобто “інших?”.

Інакше кажучи, ідентифікація досягається шляхом співставлення, порівняння з іншими людьми, що належать до якоїсь іншої, сторонньої спільноти. В цьому розумінні ідентичність включає певний образ з кордону, межі, що відокремлює себе від інших, своїх і чужих, друзів і ворогів тощо. На цьому перетині виникають симпатії, антипатії, неприйнятне або товариське ставлення, ненависть, образ ворогів і/або товаришів тощо. Тут “інший” відіграє роль своєрідного референтного тла для самоствердження.

Інакше кажучи, сенс і призначення ідентичності проявляються за допомогою образу або образів ворогів. Як і будь-яка така конструкція, вона, природно, містить уявлення про антипод. Можна погоджуватися або не погоджуватися з моральними, виховними чи іншими настановами, але, як зазначав К. Шмітт, “те, що народи групуються за протилежностями “товариш-ворог”, що ця протилежність і сьогодні дійсна і дана як реальна можливість кожному народу, що існує політично, – це розумним чином заперечувати неможливо” [34, с. 43].

У такому розумінні поняття ворог просякнуте ідеологічним, політичним, публічним початком, воно тісно пов’язане з поняттями “протиріччя”, “конкуренція”, “конфлікти”, “агресія”, “боротьба”, “війна”, що трактуються як зіткнення протилежних сил, організованих політично. Не випадково грецьке слово *polemios*, що означає ворог, походить від однокорінного слова *polemos*, що означає війну в прямому розумінні слова.

Мабуть, у людській природі є потреба мати ворога жорстокого і непримиренного, який має бути знищеним. Опозиційність, конфліктність, ворожість – це такі самі природні форми прояву відносин між людьми, як і взаємна симпатія, солідарність тощо. Інстинкт самозбереження й інстинкт боротьби складають дві сторони однієї медалі.

Згідно з законом протиріччя і за аналогією з протиставленням “ми-вони”, “свої-чужі”, “товариш-ворог”, ідентичність обов’язково має бути підкріплена образом супротивника, зовнішнього ворога, який є могутнім стимулятором досягнення консолідації і ефективності людських спільнот. Як встановлено історичними, антропологічними й етнографічними дослідженнями, практика використання людськими спільнотами сторонніх, чужих, образу “Іншого”, “Не-ми” як інструменту самоідентифікації або “офірних цапів” стара як сам світ. Вона сягає своїм корінням у родоплеменне минуле людства. Спільний ворог, реальний або уявний, нерідко був початком, що забезпечував єдність і згуртованість племені або народу. Тому якщо не було реального ворога, який би справді загрожував цій єдності й згуртованості, то його, відповідно, придумували, конструювали.

Його раптове щезнення з певної причини, як правило, створює у племені, народу, країні відчуття порожнечі. За відсутності реального ворога його роль часто виконує уявний ворог. Зокрема, К. Лоренц описує поведінку самців риб, які у випадку відсутності зовнішнього суперника, що претендує на контрольовану територію, можуть перенести свою агресію на власну сім’ю і знищити її [7, с. 9].

Отже, присутність зовнішнього ворога, “чужого”, необхідна для стійкого існування найпростіших спільнот. Тому у будь-яких конфліктах взагалі і війнах зокрема неправильно бачити певну аберацію, певне відхилення від норми, тим більше, певний атавізм, результат не подоланих реліктів неандерталізму в людині тощо. Вони становлять цілком природні прояви людської природи і тому зберігаються як крайні засоби розв’язання проблем, що виникають між людьми, поки існують самі люди і людські спільноти.

Принцип пошуків і конструювання ворога присутній у всі часи та у всіх народів. Коли в сім’ї, колективі, країні справи йдуть погано, часто виникає спокуса знайти винуватців всіх бід ззовні. Офірними цапами, як правило, виступають різноманітні релігійні, національні та інші меншини, а на міжнародному рівні яка-небудь іноземна держава, яка буде планувати завоювання або пригнічення країни.

Головна функція контр-іміджу полягає у ідентифікації ворога, від якого йде загроза. Чужий – завчасне джерело небезпеки, страху. Пари “ми-вони”, “свої-чужі”, “свій-інший”

відіграють роль регуляторів взаємовідносин між групами, колективами, спільнотами людей і, відповідно, у питаннях національної ідентифікації.

Якщо “Інший” “розмитий”, нечіткий, тоді власна ідентифікація також буде розмитою, як це трапилося з формуванням української національності тієї частини українського народу, що перебувала в складі Російської імперії. Звичайно, тут були й інші чинники, але основним був образ “Іншого” і, як побачимо, зовсім інша ситуація склалася для тих українців, що перебували у складі Австро-Угорщини.

Австро-Угорщина, загальновідомо, була багатоетнічною імперією. В 1840-і роки Австрія – “перша серед рівних” державоутворюючих “націй” імперій – взяла курс на онімечення населення і зміцнення централізму. Однак цей курс був неприйнятним “другої серед рівних” – Угорщини. У відповідь на заміну Віднем латини як офіційної мови німецькою Королівство Угорщини оголосило державною угорську мову. В імперії почалася “битва мов”, під знаком якої проходили вся друга половина XIX – початок XX ст. і в яку були втягнуті всі народи, що населяли її.

Напруження не спадало навіть після прийняття у грудні 1867 р. австрійським парламентом нової конституції, яка була чинна в державі, зокрема в Галичині, до розпаду Австро-Угорської імперії. Її декларативність була очевидною. Так, попри проголошені рівність громадян перед законом і доступність державних посад однаково для всіх, в уряді львівського намісника не було жодного українця. Всі вищі посади в державі для українців теж були недосяжні.

Ухваливши на папері рівноправність усіх народів, конституція насправді запровадила поділ націй на панівні й поневолені. До останніх належали чехи, українці та словенці; панівними стали німці, поляки й італійці. Невдовзі після прийняття конституції поляки почали домагатися втілення своєї національної програми територіального федералізму. З цією метою у 1871 р. для Галичини створили окреме міністерство, що його очолив поляк І. Горохольський. Ішлося про відокремлення Галичини і надання їй зовні характеру суто польської провінції Австрійської держави. Цьому, безумовно, значною мірою сприяла так звана Галицька резолюція, прийнята Віднем у 1867 р., за якою поляки в Галичині набували особливого статусу.

Відтоді не лише політичні, а й культурні права українського населення, здобуті в революції 1848 р., послідовно нівелювали. В Австрії між українським народом і урядом стояла польська шляхта, а пізніше польське громадянство, яке й було головним ворогом політичних прав і свобод українства. Уряд відігравав роль своєрідного третейського судді, який то захищав права гнобителів, то лякав їх за допомогою гноблених. Проблему ускладнювала відсутність у системі політичних цінностей галицьких українців ідеї незалежної Української держави, яка з’явилася лише в останнє десятиріччя XIX ст. Правову платформу українського визвольного руху становили: національно-культурницька програма; ідея соборності українського народу; концепція незалежної держави.

Політичний гніт західних українців поєднувався з національним. Зокрема, хоча Галичину, передусім Східну, заселяли переважно українці, “політична, економічна і культурна перевага цілком належала полякам. Австро-угорський уряд спирався в Галичині на польську аристократію, яка відіграла важливу роль. У її руках перебували всі місцеві адміністративні посади, суд і поліційне управління. З цього приводу один польський автор відверто заявляв, що “Галичина лише формально вважалася австрійською провінцією, з австрійською конституцією, австрійськими законами, австрійським правосуддям та адміністрацією, насправді ж все управління краєм, здійснення правосуддя і представництво краю перейшли до рук шляхтичів, які, обійшовши конституційні закони, впровадили в Галичині порядки терору, хабарництва і прямого насильства” [18, с. 343].

З особливою рішучістю антиукраїнська політика здійснювалася в галузі освіти. Навчали у Львівському університеті, інших вузах, професійно-технічних закладах Галичини польською мовою. Великої колонізації зазнали також середні школи, або гімназії. У 1914 р. у провінції налічувалося 96 польських і лише 6 українських гімназій, тобто по одній на кожні

42 тис. поляків і 520 тис. українців. У початкових школах польських класів було втричі більше, ніж українських [8, с. 346].

Українці зазнавали дискримінації на всіх рівнях. Так, у 1907 р. польські культурні заклади отримали вдесятеро більшу фінансову підтримку, ніж українські [8, с. 346]. Інвестиції направляли, звичайно, у західну, польську частину провінції. На кожному кроці українці натикалися не лише на байдужість, а й на активний опір уряду.

Корінне населення регіону не мирилося зі своїм важким становищем, ведучи вперту боротьбу за кожную установу, кожную посаду, кожен призначення, по суті, за кожен українське слово. На кривду і визиск воно відповідало все активнішим спротивом. Істотну роль у численних акціях протесту відігравали українські політичні партії, різноманітні організації, в тому числі й молодіжні, громадські діячі.

Під могутнім натиском народних мас Австро-Угорщини, в тому числі й західноукраїнських земель, правлячі кола імперії Габсбургів змушені були швидше провести реформу виборчої системи до парламенту (рейхсрату). Відповідно до закону від 28 січня 1907 р. було впроваджене загальне виборче право, щоправда, недосконале. Ліквідувавши в 1907 р. куріальну систему, уряд Австро-Угорщини зберіг низку цензів, що обмежували права простих трудівників. Новий виборчий закон не скасував старої системи дискримінації українського населення. Так, німці обирали одного депутата від 40 тис. осіб, а українці – від 102 тис. [8, с. 348]. У рейхсраті та в місцевих сеймах продовжували домінувати австрійські, угорські, польські, румунські великі землевласники та підприємці, урядовці. Тому трударі Галичини протягом 1907–1914 рр. не припиняли боротьби за загальне виборче право до крайового сейму та органів місцевого самоврядування.

Яскравим виявом радикалізації національної боротьби українців стала справа польського графа Анджея Потоцького, натхненника та організатора антиукраїнської політики. Як намісник Галичини він мав широкі права, котрі давали йому змогу бути не стільки конституційним австрійським намісником, скільки самодержавцем краю. Зробивши Галичину своєю вотчиною, А. Потоцький привселюдно заявив, що тепер для українців влаштує друге Берестечко. Слово у графа не розходилося з ділом. Під час виборів до Галицького сейму 1908 р. у селі Коропець (нині Монастириського району Тернопільської області), від якого балотувався граф Казимир Бадені, було вбито селянина Марка Каганця. Перед тим він звинуватив претендента на депутатський мандат у виборчих махінаціях, зокрема у викраденні бюлетенів. На очах у всього села до М. Каганця підійшло троє австро-угорських жандармів і багнетами закололи його. “Це була остання крапля, – писав у ті дні Гнат Хоткевич, – котра переповнила чашу народного терпіння” [8, с. 348]. Одним із виразників глибокого обурення широких верств українства нестерпною сваволею галицької адміністрації став 23-річний студент Львівського університету Мирослав Січинський. 12 квітня 1908 р. він трьома пострілами смертельно поранив мучителя українського народу Потоцького. Ця подія дала сильний поштовх антиукраїнським настроям. У Львові за абсолютного невтручання поліції відбулися українські погроми. Шалену антиукраїнську пропаганду почала польська преса.

Можна констатувати, що на початку ХХ ст. польсько-український конфлікт із боротьби між двома національними елітами, за словами Ореста Субтельного, виріс у конфронтацію між двома народами, що набирала загрозливих масштабів [31, с. 290]. Радикалізація національного руху – як українського, так і польського – неминуче ставила на порядок денний питання: хто стане господарем у Східній Галичині? Доки питання влади не було остаточно вирішене – поляки робили все, щоб там утриматися. З цією метою вони навіть порозумілися з росіянами. Польська адміністрація в Галичині мала підтримувати місцевих москвофілів, аби знищити український національний табір [25, с. 44–45], діючи за принципом: “Пусьціць Русіна на Русіна” [8, с. 65]. Така ситуація змушувала українців зміцнюватися ідейно й організаційно, щоб належним чином протистояти польським зазіханням.

Отже, можна сказати, що перед Першою світовою війною галицькі українці завдяки широкій громадсько-політичній і культурній діяльності перетворилися на самосвідому національну спільноту, метою якої було самостійне політичне життя [24].

І ця спільнота була набагато більш викристалізована як нація порівняно з аморфністю тієї частини українців, що перебували в складі Російської імперії. Ця викристалізованість спостерігалася в діяльності керівництва ЗУНР порівняно з керівництвом з Центральної Ради і Директорії. Ця національна ідентичність українців Західної України проявляє себе більшою мірою, ніж в інших регіонах України, а особливо на Сході та Півдні.

Безпрецедентна швидкість, з якою національна ідея оволоділа народами і завдяки якій вона стала на початку ХХ ст. безумовною нормою, була б неможлива без фундаментальних змін у народній свідомості в Новий час [4, с. 231]. Спеціалісти в галузі національних відносин майже одностайні в розумінні природи цих змін. В умовах, коли у людей похитнулася віра в те, що “Святе Письмо відкриває... шлях до істини” і що ієрархія в суспільстві визначена наперед Богом, вони, будучи вирваними модернізацією з соціально-рольових осередків до індустріального станового суспільства, стикаються в новому для них світі з ідеєю нації, яка “хай буде вічно” [35].

Цій ідеї судилося стати для нового соціально дифузного, анонімного, атомізованого світу секулярною релігією. “Нація”, яка за природою своєю є, як показав Б. Андерсон, “уявною спільнотою”, вкорінюючись у масовій свідомості завдяки діяльності інтелектуалів, перетворювалась потім у фундамент соціокультурного зв’язку і з групової інтеграції в реальну підставу продукування багаточисленних образів “Іншого” – етносів, культур, конфесій [6, с. 51].

Український народ, наслідуючи ті самі принципи, що й інші європейські народи, завдяки модернізаційним процесам, у протистоянні з владою Російської й Австро-Угорської імперій як з “Іншими”, створивши себе “уявною спільнотою” почав називатися на початку ХХ ст. українською нацією.

Список використаних джерел

1. *Кателер Андреас*. Мазепинцы, малороссы, хохлы: украинцы в этнической иерархии Российской империи // Миллер А. И. (ред.). Россия–Украина: история взаимоотношений. – М., 1997.
2. *Андерсон Б.* Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма. – М.: Русский путь, 2001.
3. *Альтерматт В.* Этнонационализм в Европе. – М., 2000.
4. *Бройли Дж.* Подходы к исследованию национализма / Нации и национализм. – М., 2002.
5. *Buttle N.* Critical nationalism: a liberal prescription? // Nations and Nationalism. 2000. – № 1. 6. *Див.: Буковец О. Г.* Социальные конфликты и крестьянская ментальность в российской империи начала XX века. Новые материалы, методы, результаты. – М.: Ибрис, 1996. – 355 с. 7. *Див.: Гаджиев К. С.* Национальная идентичность: концептуальный аспект // Вопросы философии. – 2011. – № 10; 8. Гей, там на горі “Січ” іде... Пропам’ятна книга “Січей”. – Вінніпег, 1985.
9. *Gellner E.* Nations and Nationalism. – Oxford, 1983.
10. *Грицак Я.* Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX століть. – К.: Генеза, 1998.
11. *Дашкевич Я.* Нація і утворення Київської Русі // Формування української нації: історія та інтерпретації. Матеріали круглого столу істориків України. – Львів, 1995.
12. *Janowski M.* Wavering Friendship: liberal and national ideas in nineteenth century East-Central Europe // Ab Imperio. – 2000. – № 3–4. 13. *Див.: John W. Slocum.* Who and When, Were the Inorodtsy? The Evolution of the Category of “Aliens” in Imperial Russia // The Russian Review, April 1998.
14. *Ісаєвич Я.* Етнічне коріння української нації // Формування української нації: історія та інтерпретації. Матеріали круглого столу істориків України. – Львів, 1995.
15. *Касьянов Г. В.* Теорії нації та націоналізму. – К.: Либідь, 1999. – 352 с. 16. *Цит. за:* Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму. Нарис 8 // <http://litopys.org.ua/kasian/kas13.htm>
17. *Катков М. Н.* 1863 год. Собрание статей, по польскому вопросу, помещавшихся в Московских ведомостях, Русском Вестнике и Современной летописи. Выпуск 1. – М., 1887.
18. *Лановик Б., Лазарович М.* Історія України: навчальний посібник. – К.: Знання-Прес, 2001.
19. *Лисяк-Рудницький І.* Формування українського народу й нації (методологічні завваги) // Історичні есе. – К., 1994. – Т. 1. – 554 с. 20. *Див.: Миллер А.* Империя Романовых и национализм. – М.: Новое литературное обозрение, 2008.
21. *Миллер А. И.* “Украинский вопрос в политике властей в русском общественном мнении (вторая половина XIX века). – М.: Алетей, 2000. – 265 с. 22. *Миллер А.* Формирование наций у восточных славян в XIX в. – проблема альтернативности и сравнительно-исторического контекста // www.timeandspace.lviv.ua/miller45507
23. *Миллер А.* Методологические проблемы изучения процессов формирования наций у восточных славян в поздний имперский период // Белоруссия и Украина. История и культура. Ежегодник. – М.: Наука, 2003.
24. *Див.: Лазарович М.* Національно-політична думка західних українців у другій половині XIX – на початку ХХ століття // <http://exlibris.org.ua/lazarovyc1/r01.html>
25. *Нагаєвський І.* Історія Української держави двадцятого століття. – К.: Український письменник, 1993.
26. *Неменский О. Б.* “Чтобы быть Руси без Руси”. Украинство как национальный проект // Вопросы национализма. – 2011. – № 1. – Вып. 5. 27. *Пономарьов А.* Етнічність та етнічна історія України. – К., 1996. – 270 с. 28. *РГИА.* – Ф. 776. – Оп. 11. – Д. 61 а. – Л. 41 об. 29. *Див.: Ле Ридер Ж.* Венский модерн и кризис идентичности. – СПб.: Издательский дом “Талина Скрипсит”, 2009.
30. *Смолій В., Гуржій О.* Як і коли почала формуватися українська нація. – К.: Наукова думка, 1998. – 112 с. 31. *Субтельний О.* Україна: історія. – К.: Либідь, 1991.
32. *Див.: Храмов А.* Национализм и модернизация // <http://rodoslav.wordpress.com/>
33. *Szporluk R.* Ukraine: From an Imperial Periphery to a Sovereign State // Daedalus, 1997. – Vol. 126. –

№ 3. 34. Шмитт К. Понятие политического // Вопросы социологии. – 1992. – Т. 1. – № 1. 35. Див.: Яковенко И. Г. Украина и Россия: сюжеты соотнесенности // Вестник Европы. – 2005. – № 16.

Александр Удод, Михаил Юрий

УСЛОВИЯ СТАНОВЛЕНИЯ УКРАИНСКОЙ НАЦИИ В XIX ВЕКЕ

В статье идет речь о влиянии модернизационных преобразований в XIX веке на формирование украинской нации. Рассматривается проблема “Другого” как необходимое условие нациообразовательных процессов.

Ключевые слова: модернизация, этнос, нация, идентичность, общество.

Olexandr Udod, Mykhaylo Yuriy

TERMS OF UKRAINIAN NATION BECOMING IN THE 19TH CENTURY

The article refers to the impact of the modernization factors in the 19th century on the formation of Ukrainian nation. There is also examined the problem of the “Other” as a necessary condition for nation-creating processes.

Key words: modernization, ethnos, nation, identity, community.